

HISTORIA BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH NA TERENIE STAREGO MIASTA w OLSZTYNIE¹ PROWADZONYCH DO 1995 ROKU²

Systematycznych badań archeologicznych na terenie miasta przed 1980 rokiem nie prowadzono. Niewiele jest wiadomo na temat prac ziemnych prowadzonych przed 1945 rokiem. Pomiędzy 1936 a 1940 rokiem odsłonięto znaczne odcinki murów miejskich w północnej części starego miasta. Głównie na zachód oraz częściowo na wschód od Bramy Górnej. Nastąpiło to w związku z pracami porządkowymi, kanalizacyjnymi oraz drogowymi prowadzonymi w rejonie Targu Rybnego, ulicy Garncarskiej i północnego krańca Starego Miasta. We wschodnim odcinku natrafiono między innymi na fundamenty baszty prostokątnej – otwartej (w ciągu murów wysokich). Również na zachód od Bramy odsłonięto między innymi fundamenty baszty prostokątnej. W zamierzeniach władz miejskich było uczytelnienie ich w terenie poprzez wyciągnięcie ponad powierzchnię w postaci niskiego murku. Prac tych jednakże nie udało się całkowicie zrealizować, głównie ze względu na wybuch II wojny światowej. Jedynie w północnej części Targu Rybnego uczytelniono ich fragment. Niestety nie udało się dotrzeć do dokumentacji z tych prac poza kilkoma zdjęciami (8 sztuk), których negatywy znajdują się w Instytucie Sztuki PAN w Warszawie³ obrazującymi ich przebieg i częściowo stan zachowania murów.

Po 1945 roku w obrębie starego miasta Olsztyna prowadzono liczne prace ziemne, odbywały się one jednak bardzo często bez nadzoru archeologicznego, a co się z tym wiąże, nie prowadzono praktycznie żadnej dokumentacji rysunkowej czy

¹ Artykuł niniejszy nie obejmuje swym zakresem badań prowadzonych na terenie zamku oraz w jego najbliższym sąsiedztwie (wyjątek stanowi tu wykop pod kolektor CO, który zostanie omówiony w dalszej części ze względu na to, iż biegł w obrębie fosy, a jej przynależność [do miasta czy też zamku] trudno jest jednoznacznie określić). Ponieważ jest on (zamek) objęty odrębną numeracją i stanowi osobny organizm osadniczy, dlatego wymaga samodzielnego omówienia. Nie ujęto tu również znalezisk luźnych pochodzących z terenów leżących już poza granicami dawnych murów miejskich.

² W momencie pisania niniejszego artykułu (listopad 1996) prowadzono badania archeologiczne na terenie Targu Rybnego (firma Arhed) oraz nadzory przy pracach ziemnych wokół i wewnątrz Starego Ratusza (piszący te słowa – firma Archeo-Adam). Wyniki tych prac będą możliwe do omówienia po ich zakończeniu i wykonaniu dokumentacji powykonawczej.

³ H. Domańska, Stare Miasto w Olsztynie, powiat miejski, m. wojewódzkie. Dokumentacja historyczno-urbanistyczna wykonana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Gdańsk 1974-1975, s. 42, s. 10 przypisów; do fotografii tych udało mi się dotrzeć dzięki uprzejmości Pani mgr M. Wielgus, której w tym miejscu składam podziękowanie za udostępnienie ich z archiwum PSOZ w Olsztynie.

fotograficznej poza jednym wyjątkiem, o czym będzie mowa w dalszej części. Systematycznych badań nie prowadzono, aż do wspomnianego już 1980 roku. Pomimo to w okresie tym pozyskano pewną ilość zabytków pochodzących w większości przypadków z wykopów budowlanych, jakkolwiek żałować należy, iż na ogół odbywało się to bez udziału archeologa. Spośród tych zabytków, najciekawszy jest z pewnością szyszak pochodzący z XIV wieku, a pozyskany z wykopu na zapleczu obecnego sklepu delikatesowego jeszcze w czasie II wojny światowej (w 1943 roku)⁴. Na uwagę zasługuje tu fakt, iż prawdopodobnie w tym miejscu pierwotnie znajdowała się parcela należąca do zasadzcy miasta, a zarazem pierwszego wójta – Jana z Łajs. A. Nowakowski stwierdza, iż jest to przyłbica wczesnego typu z ruchomą zastoną umocowaną na zaczepie czołowym⁵. Badacz czas powstania hełmu określa na lata 1370–1380⁶.

Niewątpliwie najcenniejszy jest skarb monet na jaki natrafiono latem 1951 roku podczas odgruzowywania w południowo-zachodniej pierzei Starego Miasta (być może chodzi tu o miejsce, na którym obecnie znajduje się kino „Awangarda”). Monety zostały znalezione w naczyniu ceramicznym, które rozbito podczas wydobywania, a jego fragmenty nie zachowały się. Ponieważ monety zostały omówione w odrębnym opracowaniu⁷, tutaj należy jedynie wspomnieć, iż skarb liczył 638 monet i trzy połówki. Stan ich zachowania był zadowalający. Były to wyłącznie monety krzyżackie wybite między 1351 a 1414 rokiem. Autor opracowania podaje, iż skarb ukryto w połowie 1414 roku, kiedy to 18 lipca tegoż roku rozpoczęła się wojna polsko-krzyżacka, a wkrótce potem wojska polskie zajęły Warmię i wkroczyły do Olsztyna⁸. Skarb ten jest o tyle ciekawy, że zawierał 84 odmiany monet, których nie notowano w dotychczasowej literaturze przedmiotu⁹.

W 1955 roku (w kwietniu) prowadzono również (konkretnie pod obecnymi delikatesami) prace ziemne, w trakcie których odsłonięto pozostałości późnośredniowiecznej kanalizacji w postaci rur drewnianych oraz fragmenty konstrukcji drewnianych, co jest widoczne na zachowanych zdjęciach¹⁰, jednakże z powodu braku dokumentacji rysunkowej ich interpretacja nie jest możliwa. Wcześniej, bo w roku 1953 prowadzono prace ziemne pomiędzy ul. Piastowską a Starym Rynkiem. Prawdopodobnie chodzi tu o ten sam wykop (pod obecnymi delikatesami). Ponadto w roku 1954 przy ul. Mieszka I w wykopie budowlanym odsłonięto fragmenty konstrukcji drewnianych prawdopodobnie zabudowy mieszkalnej i gospodarczej. Z prac tych zachowało się 8 fotografii¹¹. Z wykopu pod fundamenty,

⁴ W. L a B a u m e, Ein ordenszeitlicher Helm aus Allenstein, *Altpreußen Vierteljahresschrift für Vorgeschichte und Volkskunde*, Königsberg, (1943), s. 13–14. Karta inwentarzowa w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, nr kat. 971/69; nr inw. 1. Karta wykonana w październiku 1969 roku przez M. Mączkowską; A. N o w a k o w s k i, Średniowieczny hełm w Olsztynie, *Rocznik Olsztyński* 16(1989), s. 147–154.

⁵ Tamże, s. 148.

⁶ Tamże, s. 153.

⁷ K. S z u d a, Skarb monet krzyżackich z Olsztyna, *Rocznik Olsztyński* 8(1968), s. 129–138.

⁸ Tamże, s. 137.

⁹ Tamże.

¹⁰ Teczka obiektowa w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

¹¹ Tamże.

który wykonano przy ulicy Staromiejskiej między Bramą Górną a ulicą Lelewela (pod obecnym sklepem radiowo-telewizyjnym) około 1957 roku, pochodzi między innymi 8 przedmiotów metalowych takich jak: żelazny topór, ciosło, świder, obcęgi, okucie radlicy, motyka oraz 2 narzędzia o trudnej do ustalenia funkcji¹². Wszystkie te przedmioty można ogólnie określić jako średniowieczne. Ponadto z tego samego wykopu pochodzi kamienny rozcieracz (przekazany do muzeum w 1958 roku) oraz ponad 140 fragmentów średniowiecznej ceramiki¹³. Jeżeli chodzi o wykop to w archiwum muzealnym nie zachowała się jakakolwiek dokumentacja, chociaż wiadomo, iż ówczesni pracownicy tej placówki pełnili tu nadzór, o czym zachowały się wiadomości w ówczesnej prasie regionalnej (*Głos Olsztyński* z 5 lipca 1957 roku¹⁴). Z drugiej połowy lat 50. znanych jest również kilkanaście fragmentów naczyń, których miejsce pozyskania jest trudne do ustalenia, poza tym, iż pochodzą z obrębu Starego Miasta. Jeden z nich z całą pewnością został pozyskany z wykopu u zbiegu ulic Staromiejskiej i Zamkowej¹⁵. Podobnie jak to miało miejsce w latach 40. i 50., tak i w latach 60. nie prowadzono badań archeologicznych, a wszystkie zabytki, to znaleziska luźne lub dary pracowników zatrudnionych przy wykopach budowlanych. Z ciekawszych można tu wymienić miecz żelazny znaleziony w gruzach przy Placu Jedności Słowiańskiej w drugiej połowie lat 60. (do muzeum trafił w 1969 roku¹⁶) oraz dwa groty włóczni¹⁷ i prawie cały garnek¹⁸, które zostały pozyskane podczas rozbiórki i późniejszych prac ziemnych w obrębie posesji Rynek 2 (w północno-zachodnim narożniku północnej pierzei Rynku) w 1965 roku. Na uwagę zasługuje tutaj fakt, iż wspomniany miecz został określony jako pochodzący z okresu wpływów rzymskich (chronologię określił M. Wyborski¹⁹). W 1963 roku do muzeum trafił, jako dar cały garnek tzw. siwak, z bliżej nieokreślonego miejsca²⁰. W połowie lat 70. prowadzono nienadzorowane prace w obrębie baszty w zachodnim ciągu murów miejskich przy ul. Okopowej 30 (budynek „Pojezierza”). Z prac tych do zbiorów muzealnych trafiło ponad 200 fragmentów naczyń ceramicznych, około 20 fragmentów kafli oraz kilka przedmiotów metalowych, między innymi gwoździ²¹.

¹² Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 619, nr kat. 238, 1205/69. Karty wykonane w grudniu 1969 roku przez M. Mączkowską.

¹³ Tamże, nr inw. 619; nr kat. 969, 970/69.

¹⁴ *Głos Olsztyński* 159(1957), z 5 lipca.

¹⁵ Karta inwentarzowa w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 581, nr kat. 945/69, Karta wykonana w grudniu 1969 roku przez M. Mączkowską.

¹⁶ Karta inwentarzowa w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 660, nr kat. 302/62. Karta założona przez M. Mączkowską w lutym 1969 roku.

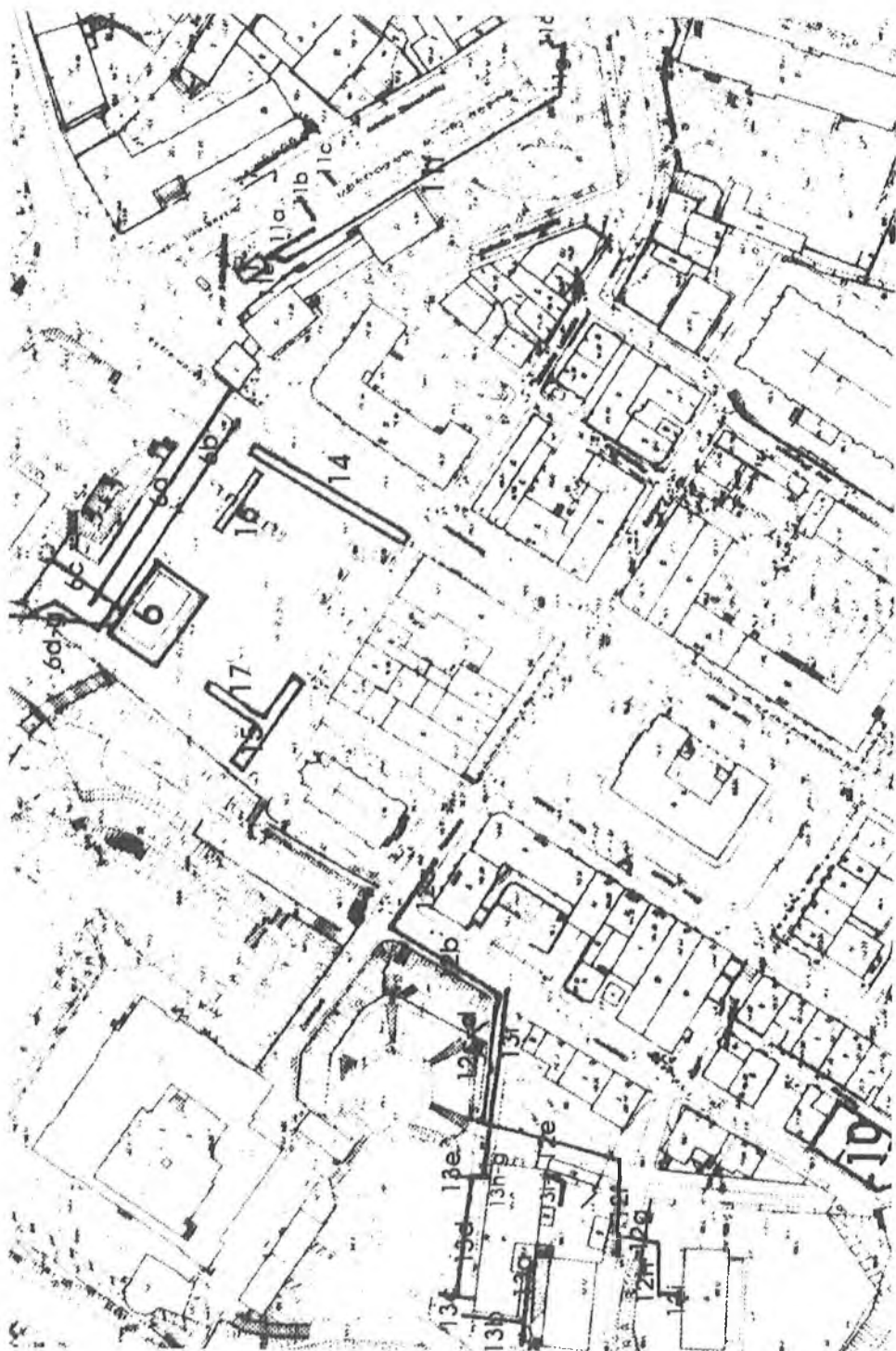
¹⁷ Karta inwentarzowa w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 827, nr kat. 964/69. Karta wykonana w październiku 1969 roku przez M. Mączkowską.

¹⁸ Tamże, nr inw. 831, nr kat. 958/69.

¹⁹ Karta inwentarzowa, jw., nr inw. 660, nr kat. 302/62.

²⁰ Karta inwentarzowa w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 773, nr kat. 713/72. Karta założona w czerwcu 1986 roku przez I. Sikorską (uzupełnienie); rys. A. Pachol.

²¹ Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 1000, numery kat. od 463 do 474/75.

Ryc. 1. OLSZTYN. Rozmieszczenie wykopów w obrębie st. XXIV (Stare Miasto) na podkładzie geodezyjnym w skali 1:2.000.

Wykopy 1–2	— dokumentowane przez inż. Z. Tomaszewskiego w 1951 roku.
Wykopy 3–5	— badania prowadzone przez I. Sikorską-Ulfik i M. Wielgus w 1980 roku.
Wykopy 6 do 6g	— nadzorowane z ramienia PPPKZ przez M. Birezowską i A. Mackiewicza w latach 1988–1989.
Wykopy 7–10	— badania prowadzone przez A. Mackiewicza w latach 1993–1996 (Archeo-Adam).
Wykopy 11–13	— nadzorowane przez A. Mackiewicza w latach 1994–1995 (Archeo-Adam).
Wykopy 14–17	— badania sondażowe prowadzone przez J. Michalskiego w 1995 roku (Arhed).

W roku 1978 przy okazji wykopów pod wodociąg prowadzonych na północ od Bramy Górnej natrafiono prawdopodobnie na relikty przedbramia, jednakże ani w archiwum muzealnym, ani w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nie zachował się żaden ślad, który wskazywałby na przeprowadzoną w tym miejscu lustrację. Prawdopodobnie nadzory w tym miejscu prowadzili pracownicy byłych PKZ²².

W 1983 roku prowadzone były prace ziemne wzdłuż ulicy Okopowej, przy okazji układania instalacji CO oraz kopania studzienki kierunkowej. Wykop ten biegł prawdopodobnie wzdłuż ul. Okopowej, równolegle do budynku, w którym mieści się obecnie siedziba Państwowej Służby Ochrony Zabytków. Prawdopodobnie wykop ten nie był nadzorowany. Pozyskano tu kilkadziesiąt fragmentów naczyń o zróżnicowanym kształcie (między innymi fragmenty dającego się wykleić garnka), duży fragment sztabki żelaznej z uchem oraz fragmenty szkiele, które ogólnie można określić, jako nowożytnie i późnośredniowieczne²³.

W tym samym roku prowadzono prace w obrębie wykopów budowlanych przy ul. Lelewela 5/6 (od strony ul. Pieniężnego w południowo-zachodniej pierzei tej ulicy). Również tutaj wystąpiły fragmenty naczyń średniowiecznych, jak też nowożytnych. Ponadto z wykopu tego pochodzi kula kamienna o starannej obróbce powierzchni²⁴. Podobnie jak to miało miejsce w przypadku wykopu pod CO wzdłuż ul. Okopowej, tak i tutaj prawdopodobnie nie prowadzono systematycznego nadzoru archeologicznego. Pozyskano jedynie niewielką ilość wspomnianych zabytków ceramicznych.

Pierwsze dwa wykopy, które zostały udokumentowane rysunkowo, były wykopami budowlanymi, a dokumentacja została wykonana przez inżyniera architekta²⁵. Wykopy te wykonano przy ówczesnej ul. 3. Maja (obecnie Prostej) pod dawnymi numerami 23, 27 i 28. Były one dokumentowane przez inżynierów Z. Tomaszewskiego i J. Widawskiego od 1 do 4 października 1951 roku²⁶.

Wykop pod numerami 27 i 28 (oznaczony jako wykop I w obrębie st. XXIV (ryc. 1), w zachodniej pierzei dawnej ul. 3. Maja – obecnie budynek sklepu papierniczego i pasmanterii) miał ca 10 × 22 m i około 2 metrów głębokości. W jego obrębie natrafiono na relikty drewniane domu w konstrukcji zrębowej²⁷, a także beczkę klepkową o średnicy 0,5 m z dużą ilością ścinków skórzanych²⁸.

²² W momencie pisania niniejszego artykułu materiały archiwalne po byłych PKZ zostały przekazane do Archiwum Państwowego w Olsztynie i nie zostały jeszcze uporządkowane, a zatem nie było możliwości przeprowadzenia ich kwerendy.

²³ Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 1307, numery kat. od 85 do 93/85; Karty założone w lutym 1985 roku przez I. Sikorską.

²⁴ Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Numery kat. od 94 do 97/85; Karty założone w styczniu 1985 roku przez I. Sikorską.

²⁵ Z. T o m a s z e w s k i, Sprawozdanie z prac pomiarowo-badawczych w czasie 01-04.10.1951 na terenie Starego Miasta w Olsztynie w związku z odsłonięciem w wykopach budowlanych konstrukcji drewnianych i fundamentów kamiennych, 1951, Maszynopis w archiwum PSOZ w Olsztynie.

²⁶ Trzeba zaznaczyć, iż w dokumentacji połowej widnieją daty od 1 do 4 września 1951 roku, natomiast w tekście autor sprawozdania podaje, że badania prowadzono od 1 do 4 października 1951 roku.

²⁷ Z. T o m a s z e w s k i, jw., wykop I, fot. 20; ryc. 3a, 7, 8.

²⁸ Tamże, s. 4.

Autor sprawozdania nie pokusił się o interpretację tego znaleziska, wydaje się jednak, iż mamy tu do czynienia z beczką do garbowania skóry. Tak więc trudno jest się do końca zgodzić z autorem sprawozdania, który całość odkrycia określił jako relikty warsztatu szewskiego²⁹. Odnalezienie wspomnianej już beczki może świadczyć o istnieniu tutaj warsztatu garbarsko-szewskiego. Na podstawie analizy dokumentacji rysunkowej (głównie ryc. 3a, 5, 7, 8) oraz fotograficznej (fot. z wykopu I od numeru 12 do 24), a także sprawozdania z przeprowadzonego nadzoru³⁰ zupełnie nie można się zgodzić z datowaniem Tomaszewskiego, który odkryte konstrukcje określił jako pochodzące z początku XIX wieku³¹. Niestety, nie mając możliwości całościowej analizy pozyskanej ceramiki, gdyż zachowały się jedynie nieliczne fragmenty z nieoznaczonych miejsc wykopu, trudno jest określić dokładną ich chronologię. Wydaje się jednak, iż poziom zalegania odkrytych konstrukcji (bezpośrednio na calcu w postaci zielonkawo-siwej gliny) oraz obecność konstrukcji murowanych w warstwach wyższych (widocznych na zdjęciach stykowych głównie fotografie z wykopu I od numeru 9 do 11), dają podstawy, aby przypuszczać, iż mamy tu do czynienia z poziomem kulturowym, który z dużą ostrożnością można datować na późne średniowiecze. Potwierdzają to nieliczne fragmenty ceramiki, która znajduje się w Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie³². Są to między innymi 2 fragmenty wylewów garnków siwych (Fot. 1) oraz 1 fragment przykrawędny wraz z pogrubionym wylewem lekko wychylonym na zewnątrz, grubościennej misy charakterystycznej dla wieku XIV i XV.

Niestety fakt, iż dokumentacja terenowa oraz sprawozdanie z nadzorów nie zostały sporządzone przez archeologa (inż. architekt), a także ze względu na niekompletną dokumentację rysunkową, trudno jest przeprowadzić szczegółową analizę warstw kulturowych, jak również dokładnie umiejscowić odkryte konstrukcje w terenie, gdyż w dokumentacji znajdują się jedynie rysunki szkicowe.

Drugi wykop (Ryc. 1) wykonany w 1951 roku pod numerem 23³³ (wschodnia pierzeja dawnej ul. 3. Maja, a obecnie budynek, w którym mieści się między innymi sklep „Renoma”) miał wymiary 25 × 15 m i doprowadzony był do głębokości ca 2,5 m. W wykopie tym stwierdzono obecność reliktyw murów kamienno-ceglanych, które w trakcie prowadzenia prac ziemnych zostały rozebrane, a kamienie rozłupano i wywieziono³⁴. Według Z. Tomaszewskiego stanowiły one pozostałość budynku mieszkalnego o prostokątnym zarysie i jednolitej strukturze. Jednolity charakter miały również fundamenty z podziału wewnętrznego świadczące o trzytraktowym układzie budynku³⁵. Jak wynika z rysunku połowego w zachowanej dokumentacji (ryc. 11 dokumentacji) mury nośne odkrytej budowli miały 1,2 metra szerokości i tyleż samo zachowanej wysokości. Ich stosunkowo niewielka szerokość świadczy

²⁹ Tamże, s. 9.

³⁰ Tamże, s. 1-9.

³¹ Tamże, s. 9.

³² Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 26. Nr kat. 963a-963b/69.

³³ Zbiory działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.

³⁴ Z. Tomaszewski, jw., s. 1.

³⁵ Tamże, s. 9.

Fot. 1. Dwa fragmenty wylewów naczyń z wykopu dokumentowanego w 1951 r. przez inż. Z. Tomaszewskiego przy obecnej ul. Prostej. Ze zbiorów działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Fot. A. Mackiewicz.

o tym, iż nie stanowią one pozostałości murów miejskich (choć znajdują się na linii ich przebiegu), które to mury miejskie w partii fundamentowej dochodziły do 2 metrów szerokości³⁶. S. Mojzych-Rudowska podaje, iż przeciętna grubość murów miejskich wynosiła dla Olsztyna ca 1,6 m³⁷. Pierwotnie w miejscu tym znajdował się budynek będący prawdopodobnie siedzibą szpitala przy kościele św. Ducha, którego początki sięgają XV wieku. Na okres ten, a konkretnie na koniec XV wieku, odkryte fundamenty datuje Z. Tomaszewski³⁸. W okresie nowożytnym (przed 1939 rokiem) znajdował się tutaj prawdopodobnie budynek mieszkalny, który uległ zniszczeniu podczas działań w trakcie II wojny światowej. Na późnośredniowieczne pochodzenie omawianych tu murów może wskazywać również znaleziona (bezpośrednio przy fundamentach) ceramika, chociaż jej omówienie jest bardzo skromne i niedostateczne³⁹, brak jest przede wszystkim jakichkolwiek jej rysunków. Nie można wykluczyć, iż omawiany budynek jedną ze swoich ścian opierał się o mury miejskie. Potwierdzenie tej hipotezy wymagałoby jednak przeprowadzenia badań archeologicznych w okolicach przebiegu murów miejskich w południowo-wschodnim narożniku Starego Miasta.

W latach 70. prowadzono w obrębie Starego Miasta prace, które były już nadzorowane, przynajmniej częściowo przez archeologów. Miało to miejsce w przypadku tzw. kolektora C, który przebiega między innymi w obrębie fosi,

³⁶ H. i A. Mackiewicz, Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych przy reliktach murów miejskich na terenie działki budowlanej przy ul. Kółłataja nr 11 w Olsztynie (st. XXIV, wykop 8) w dniach 22-29 kwietnia 1993 roku. Stawiguda 1993, s. 37, ryc. 15. Dokumentacja znajduje się w archiwum PSOZ.

³⁷ S. Mojzych-Rudowska, Obwarowania miejskie Olsztyna, w: Szkice Olsztyńskie, Pojezierze Olsztyn 1967, s. 57.

³⁸ Z. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 10.

³⁹ Tamże.

między miastem a zamkiem. Prace nadzorowała mgr I. Sikorska-Ulfik we wrześniu 1975 roku⁴⁰. Podkreślić trzeba, iż w 1975 roku prowadzono prace jedynie na odcinku, który przebiegał na północny wschód od grobli, natomiast w roku 1976 na południowy zachód od niej. W wyniku tych prac pozyskano kilkanaście fragmentów ceramiki nowożytniej⁴¹. Ponadto z wykopu tego w formie darów do muzeum trafiła dobrze zachowana ostroga średniowieczna z ruchomym kolcem⁴², zachowany w całości garnek o barwie siwej⁴³, który można datować na wiek XV oraz dziadek do orzechów⁴⁴, prawdopodobnie XVIII-wieczny. W obrębie tego wykopu zadokumentowano między innymi fragmenty murów miejskich łączących się z murami obronnymi zamku (przy południowo-wschodnim narożniku zamku) oraz drewniane licowanie fosy, które wystąpiło na odcinku ca 50 m. Zarówno licowanie to, jak również relikty murów wystąpiły na wschód od obecnej grobli prowadzącej do zamku. Na uwagę zasługuje tutaj fakt, iż fundament murów kamiennych znajdujący się w obrębie fosy, posadowiony był na palach dębowych bitych pionowo, na których ułożone były belki poziome w dwóch warstwach na krzyż prostopadle względem siebie. Na tak przygotowanej podwalinie wzniesiono dopiero mur kamienny. Wydaje się, iż fragmenty te można datować na ca połowę XV wieku, a więc po rozszerzeniu dokumentu lokacyjnego. Jeżeli chodzi o licowanie fosy, to zbudowane było ono ze stosunkowo grubych dranic układanych „na sztorc” między 4 słupami bitymi grupami po dwa z każdej strony.

W 1977 roku również mgr I. Sikorska-Ulfik nadzorowała prace ziemne przy ulicy Okopowej między parcelą 26/27 a budynkiem byłych PKZ. Był to niewielki wykop założony w trakcie budowy stacji trafo we wschodniej pierzei tej ulicy. Pozyskano tu kilka niewielkich fragmentów naczyń średniowiecznych oraz polepy⁴⁵. Ponadto znaleziono ziarna zbóż, z których zostały pobrane próbki do analiz.

W drugiej połowie 1988 i pierwszej połowie 1989 roku prowadzone były prace ziemne między Placem Jedności Słowiańskiej a ulicą Lelewela i od Bramy Górnej do ulicy Pieniężnego związane z zakładaniem instalacji ciepłowniczej. Były one nadzorowane, a właściwie tylko wizytowane częściowo przez pracowników Biura Badań i Dokumentacji Zabytków, a częściowo przez pracowników Muzeum. Niestety nie wykonano wówczas szczegółowej dokumentacji rysunkowej. Sporządzono jedynie szkicowy rysunek bez pomiarów, które umożliwiłyby dokładną lokalizację wykopu a także odkrytych w jego obrębie murów miejskich, a konkretnie baszty prostokątnej (tej samej, która była odsłonięta w trakcie prac z lat

⁴⁰ W tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować mgr Sikorskiej-Ulfik za udostępnienie niepublikowanych materiałów z przeprowadzonych przez nią nadzorów, z których zaczerpnięto przedstawione tu informacje.

⁴¹ Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 1003. Nr kat. 490/75 i 491/75.

⁴² Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. MMA 1027. Nr kat. 535/77.

⁴³ Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 1025. Nr kat. 538/77.

⁴⁴ Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 1003. Nr kat. 489/75.

⁴⁵ Karty inwentarzowe w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. MMA 1028. Nr kat. 539/77 i 540/77.

1936-1940⁴⁶). Jej partia fundamentowa zbudowana była z kamienia łączonego na zaprawę wapienną. Sporządzono natomiast serwis fotograficzny⁴⁷ (Z. Dąbkowski) obrazujący skalę zniszczeń jakich dokonano w obrębie murów miejskich w tym miejscu. Jeżeli chodzi o zabytki, to najciekawszy jest niewątpliwie miecz żelazny. Był on silnie skorodowany i powyginany. Określenie jego dokładnej chronologii na podstawie obserwacji makroskopowej nie jest niestety możliwe. Ponadto wystąpiły bardzo nieliczne fragmenty naczyń glinianych o niewątpliwie średniowiecznej metryce⁴⁸.

Pierwsze badania archeologiczne na terenie Starego Miasta w Olsztynie zostały przeprowadzone latem 1980 roku. O badaniach tych wspomniano już wyżej. Przeprowadzono je, jako badania archeologiczne, wyprzedzające budowę domu rzemiosł. Ponieważ ich wyniki jak dotychczas nie zostały opracowane ani opublikowane powołuję się tu na nie, dzięki uprzejmości I. Sikorskiej-Ulfik i M. Wielgus, które badania te prowadziły i udostępniły mi dokumentację polową. Z tego też względu omówię je tylko pobieżnie. Badania prowadzono od 29 kwietnia 1980 roku do 18 lipca 1980 roku⁴⁹. W ich trakcie założono trzy wykopy (wykopy oznaczone numerami 3, 4 i 5 w obrębie st. XXIV – Ryc. 1). Wykop pierwszy (3 według kolejnej numeracji w obrębie st. XXIV) o wymiarach 6 × 11 metrów założono 6,3 metra na południe od sklepu muzycznego. Wykop drugi (4 w obrębie st. XXIV) miał pierwotnie wymiary 3 × 13 metrów. Założono go w odległości ca 11,5 metra na zachód od zachodniej krawędzi wykopu 1 (3, st. XXIV). Wykop ten usytuowany był swoją dłuższą osią w kierunku wschód-zachód. W trakcie badań na 10. metrze został rozszerzony w kierunku północnym do 6. metrów. W trzeciej fazie badań oba wykopy zostały połączone wykopem sondażowym o szerokości 1,5 metra i długości ca 11 (?) metrów (wykop 5, st. XXIV). W wyniku przeprowadzonych badań odkryto między innymi pozostałości piwnic po nowożytnych budynkach (wykop 3 i 4) oraz fragment nowożytnej uliczki brukowanej (wykop 5, st. XXIV). Ponadto w wykopie 3 odkryto relikty spalonej chaty drewnianej. Ze względu na duże zniszczenie elementów konstrukcyjnych w wyniku pożaru, trudno jest coś bliższego powiedzieć o rodzaju konstrukcji zastosowanej przy jej wznoszeniu. Jednakże są pewne przesłanki, na podstawie których z dużą ostrożnością można stwierdzić, iż była to konstrukcja sumikowo-łatkowa⁵⁰. Ponadto w wykopie 5 poniżej nowożytnego bruku natrafiono na konstrukcje drewniane w postaci legarów i poziomo ułożonych dranic⁵¹, będących prawdopodobnie relikdami ulicy biegnącej w kierunku północ-południe, na co może wskazywać szerokość ich zalegania nie przekraczająca 6 metrów. Niestety ze względu na niewielką szerokość wykopu (do 1,5 metra) trudno jest to jednoznacznie stwierdzić. Nie można bowiem wykluczyć, iż mamy tutaj do czynienia z relikdami podłogi jakiegoś budynku. Być może jest to wschodnia część chaty, której pozostałości odkryto w wykopie 3, co

⁴⁶ Serwis fotograficzny znajdujący się w archiwum PSOZ.

⁴⁷ Archiwum PSOZ.

⁴⁸ Karta inwentarzowa w archiwum działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Nr inw. 1718. Nr kat. 159/89. Karta wykonana przez I. Mirkowską.

⁴⁹ Dane zaczerpnięto z dziennika badań archeologicznych.

⁵⁰ Profil północny chaty w dokumentacji polowej, rys. z dnia 18.05.1980 roku, wyk. R. Wojślaw.

⁵¹ Rzut poziomy wykopu z dnia 13.06.1980 roku, wyk. R. Wojślaw.

byłoby zgodne z pierwotną głębokością parcel. Trudno jest również coś bliższego powiedzieć na temat chronologii odkrytych tu elementów drewnianych. Można je jedynie ogólnie określić jako średniowieczne. Ponadto analiza wyników tych badań nie jest naszym celem, dlatego ograniczono się tylko do tych kilku ogólnych uwag. Wydaje się, iż opracowanie wyników badań przez ich autorki rzuci nieco więcej światła na stratyografię tej części Starego Miasta, jak również na chronologię poszczególnych obiektów.

W 1988 roku od 10 do 26 maja prowadzono prace ziemne przy pomocy sprzętu mechanicznego pod budowę domu *Gazety Olsztyńskiej*. Natomiast od 27 maja do 17 czerwca 1988 roku wykonywano dokumentację polową, rysunkową i fotograficzną⁵². Wykop, który wykonano pod budowę domu *Gazety Olsztyńskiej*, oznaczono jako nr 6 w obrębie st. XXIV. Miał on wymiary $21 \times 32 \times 32 \times 22$ m⁵³ i około 8 metrów głębokości na całej powierzchni. Nadzór z ramienia Pracowni Konserwacji Zabytków Oddział w Olsztynie prowadzili mgr M. Birezowska i mgr A. Mackiewicz. W wyniku wykonanego wykopu stwierdzono tylko obecność nowożytnych fundamentów kamiennie-ceglanych, fragmentu uliczki wykonanej z kostki granitowej w północnej części wykopu oraz dużego fragmentu palisady średniowiecznej. Niestety ze względu na ówczesną sytuację polityczną⁵⁴ oraz nastawienie władz, pomimo odkrycia reliktywów średniowiecznych (pierwotnych) umocnień miejskich, prac nie można było przerwać w celu wykonania ich eksploracji oraz dokładnego udokumentowania⁵⁵. Tak więc wykonano jedynie rzut niewielkiego fragmentu palisady oraz dokumentację fotograficzną. Fragment ten wystąpił w południowo-zachodnim narożniku wykopu wchodząc w profil zachodni i biegnąc w kierunku północno-wschodnim. Występowanie reliktywów palisady zaobserwowano od narożnika południowo-zachodniego w kierunku profilu północnego, gdzie na 16. metrze zaobserwowano fragment pala drewnianego o średnicy zbliżonej do średnicy pali przy profilu zachodnim. Pale te były bite dokładnie co 0,5 metra i miały ca 20 cm średnicy. Były one oplecione cienkimi gałązkami. Konstrukcja ta stanowi prawdopodobnie fragment pierwotnych umocnień drewniano-ziemnych pochodzących z okresu tuż po rozszerzeniu dokumentu lokacyjnego dla miasta Olsztyna w 1378 roku, który to dokument przesunął granicę miasta w kierunku północno-wschodnim. Wydaje się, iż umocnienia takie mogły powstać po rozszerzeniu granic miasta, a jeszcze przed wzniesieniem murowanych fortyfikacji, które w tym miejscu powstały nieco dalej w kierunku północnym

⁵² M. Birezowska, Olsztyn Plac gen. K. Świerczewskiego. Wyniki nadzoru archeologicznego z wykopu pod budowę Domu *Gazety Olsztyńskiej*. PP PKZ Oddział w Olsztynie, (rysunki i fot. A. Mackiewicz, fot. R. Merchel), Pracownia Konserwacji Dziel Sztuki, Olsztyn 1988, s. 1-2. Dokumentacja znajduje się w archiwum PSOZ w Olsztynie.

⁵³ Tamże, s. 7.

⁵⁴ Odbudowę Domu *Gazety Olsztyńskiej* prowadzono pod patronatem olsztyńskiego oddziału PRON (Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego) będącego reliktem po stanie wojennym z 1982 roku.

⁵⁵ Na wielokroć ponawiane prośby prowadzących nadzory zwołano komisję, która nie podjęła decyzji o wstrzymaniu prac choćby na kilka dni w celu wykonania eksploracji przynajmniej tej części wykopu, gdzie wystąpiły relikty palisady. Odmówiono także (ówczesny WKZ w Olsztynie) dokonania wpisu do dziennika badań o podjętej decyzji, a właściwie o jej braku, gdyż prace ziemne prowadzone przy pomocy sprzętu mechanicznego (koparki) postanowiono kontynuować.

i północno-zachodnim od umocnień drewniano-ziemnych. Pozostałością wału ziemnego może być warstwa szarej gliny, którą zaobserwowano na północ od reliktów palisady⁵⁶. Pozostałe elementy architektoniczne, które zaobserwowano w obrębie omawianego wykopu można ogólnie zaklasyfikować, jako nowożytnie tj. pochodzące z 2. połowy XIX i początku XX wieku. Podkreślić należy, iż w pełni udało się jedynie zadokumentować profile obwodowe wykopu, co można było uczynić, dopiero po zakończeniu pracy sprzętu mechanicznego. Tak więc w trakcie prac ziemnych prowadzono w zasadzie jedynie dokumentację fotograficzną i dziennik obserwacji.

Fot. 2. Fragment murów miejskich odsłoniętych w obrębie wykopu 6g w 1989 roku. Widok z góry. Fot. A. Mackiewicz.

Również na placu gen. K. Świerczewskiego (obecnie Targ Rybny) prowadzono nadzór przy wykopach pod kanalizację i sieć CO⁵⁷. Nadzór prowadzono od 29 czerwca do końca sierpnia 1989 roku. Wykopy te na planie zbiorczym oznaczono

⁵⁶ M. Birezowska, jw., s. 28.

⁵⁷ A. Mackiewicz, Olsztyn, Plac gen. K. Świerczewskiego. Wyniki nadzoru archeologicznego z wykopów pod sieć CO i kanał odwadniający dla Domu Gazety Olsztyńskiej. PP PKZ Oddział w Olsztynie. Pracownia Konserwacji Dziej Sztuki, Olsztyn 1989. Dokumentacja ta znajduje się w archiwum Domu Gazety Olsztyńskiej. Niestety z nieznanych mi powodów egzemplarz należny Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków nie dotarł do archiwum PSOZ.

jako nr 6a do 6f. Również i w tym przypadku, podobnie, jak w przypadku wykopu pod sam Dom *Gazety Olsztyńskiej* nie było możliwości dokładnego zadokumentowania poszczególnych wykopów, głównie ze względu na tempo prowadzonych prac⁵⁸. Z konieczności ograniczono się jedynie do obserwacji i opisu warstw kulturowych oraz wykonania dokumentacji fotograficznej, która jednak nie odzwierciedla dokładnie stanu faktycznego. W wyniku prowadzonego nadzoru zarejestrowano obecność reliktywów średniowiecznych obwarowań miejskich w postaci muru zbudowanego z dużych i średnich kamieni narzutowych spojonych zaprawą wapienną z gruzem. Mur nie posiadał oblicówki ceglanej. Odkryto go na długości ca 30 m licząc od południowo-zachodniego narożnika Bramy Górnej (południowe lico muru oddalone jest o 1 metr na północ od południowo-zachodniego narożnika bramy) w kierunku zachodnim. Miał on ca 1,6 metra szerokości i wystąpił w wykopie na wysokość ca 0,95 metra przy krańcu wschodnim. Strop zachowanego muru był nierówny i mocno zniszczony osiągając poziom 114,03 m n.p.m. przy krańcu wschodnim. W kierunku północno-zachodnim opadał na stopniowo, by na ca 30 metrów zejść poniżej dna wykopu o rzędnej 112,50 m n.p.m. Ponadto niewielki fragment murów miejskich (na długości zaledwie 0,8 metra, co było podyktowane szerokością wykopu) odkryto w odległości ca 75 m na północny zachód od Bramy Górnej (Fot. 2). Mur ten w swoim charakterze jest identyczny z murem odkrytym przy Bramie. Jego strop zarejestrowano na poziomie 109,69 m n.p.m. Na uwagę zasługuje duży spadek zachowanego stropu muru, który z wysokości bezwzględnej wynoszącej przy bramie 114,03 m n.p.m. obniżył się do 112,50 m n.p.m. na 30. metrze (o 1,53 m) i do 109,69 m n.p.m. na metrze 75. Tak więc spadek zachowanego stropu wynosi 4,34 m na odcinku 75 metrów. Tak duża różnica w poziomie zalegania zachowanego stropu muru wynika z dwóch powodów. Po pierwsze w miejscu tym pierwotnie teren obniżał się gwałtownie w kierunku zachodnim. Jednak ważniejszy jest fakt zniwelowania pierwotnej (zachowanej w danym miejscu) wysokości muru podczas tyczenia i budowy nowej ulicy jaką była Zeppelinstrasse. Pomimo że w trakcie prowadzonego nadzoru nie udało się pozyskać ruchomego materiału zabytkowego, to wydaje się jednak, iż odkryte relikty murów miejskich można datować na koniec XIV lub początek XV wieku⁵⁹ (ten okres wydaje się być bardziej prawdopodobny), to jest na okres po rozszerzeniu lokacji w 1378 roku.

Kolejne badania archeologiczne w obrębie Starego Miasta zostały przeprowadzone wczesną wiosną 1993 roku we wschodniej pierzei ulicy Kołłątaja⁶⁰. Prowadzono je w dniach od 9 marca do 16 kwietnia 1993 roku. W ramach prowadzonych prac założono wykop oznaczony jako nr 7 w obrębie st. XXIV. W wyniku przeprowadzonych badań odkryto między innymi relikty drewnianej studni z bali dębowych łączonych na zrąb (Fot. 3-6). Ciekawostką może być tutaj fakt, iż część

⁵⁸ Autor niniejszego opracowania już przy okazji sprawozdania z przeprowadzonych nadzorów zwracał uwagę na nieprawidłowości przy tak pojętych nadzorach, mających na celu zatuszowanie niszczenia warstw kulturowych bez możliwości ich zadokumentowania.

⁵⁹ A. Mackiewicz, jw., s. 1n. Tam też znajduje się dokładne omówienie wyników z przeprowadzonych nadzorów.

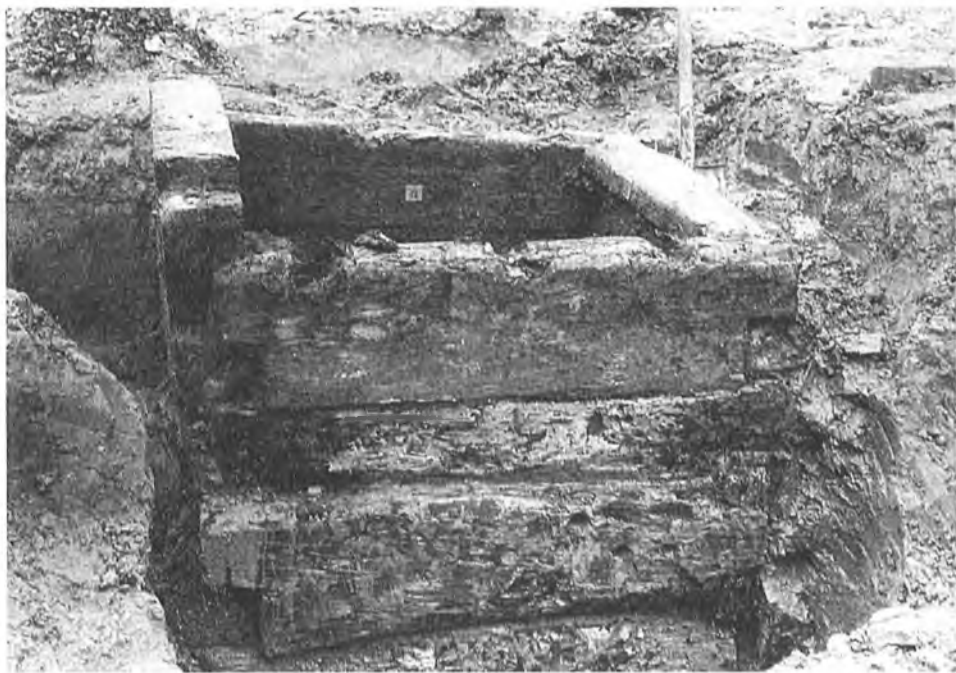
⁶⁰ H. i A. Mackiewicz, Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie działek budowlanych w pierzei wschodniej ulicy Kołłątaja w Olsztynie (st. XXIV, wykop 7) w dniach od 9 marca do 16 kwietnia 1993 roku. Stawiguda 1994, s. 2 i n. Maszynopis w archiwum PSOZ.

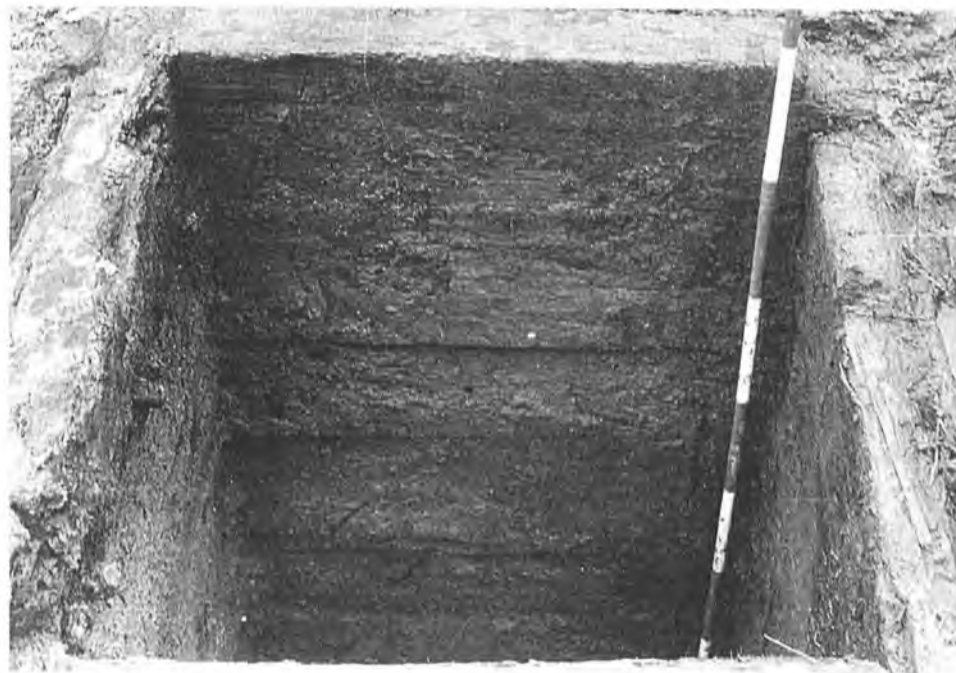
Fot. 3. Drewniana studnia z XVI wieku. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Marzec 1993 rok. Widok ogólny od strony południowo-wschodniej. Fot. A. Mackiewicz.

Fot. 4. Drewniana studnia z XVI wieku. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Marzec 1993 rok. Ściana południowa. Widoczna jest konstrukcja na zrąb. Fot. A. Mackiewicz.

Fot. 5. Drewniana studnia z XVI wieku. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Marzec 1993 rok. Ściana południowo-wschodnia. Fot. A. Mackiewicz.

Fot. 6. Drewniana studnia z XVI wieku. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Marzec 1993 rok. Widok wnętrza. Fot. A. Mackiewicz.

Fot. 7. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Duży fragment miski ze studni. Półmajolika. Fot. A. Mackiewicz.

materiału do jej budowy została użyta wtórnie, o czym świadczą ślady opalenia na niektórych belkach. Na podstawie materiału zabytkowego pozyskanego z wnętrza studni, a zwłaszcza na podstawie czarki zdobionej półmajoliką (Fot. 7), można ją datować na połowę XVI wieku. Z innych zabytków na uwagę zasługują dwa całkowicie zachowane garnki (jeden siwy [Fot. 8], jeden ceglasty [Fot. 9]) oraz 6 naczyń całkowicie (Fot. 10) lub częściowo (Fot. 11) wyklejonych i jedna całkowicie wyklejona pokrywka, a także fragmenty kaflí miskowych (Fot. 12), w tym kaflí z cylindrycznym korpusem i kwadratowym otworem, polewanych wewnątrz, będących dobrym datownikiem, gdyż polewanie wnętrza kaflí miskowych zanikło w drugiej połowie XVI wieku. Ponadto pozyskano fragment drewnianego instrumentu muzycznego. W północnej części wykopu stwierdzono obecność konstrukcji architektonicznych pochodzących z drugiej połowy XIX i pierwszej połowy XX wieku. Fundamenty budynków XIX-wiecznych zbudowane były z kamieni i gotyckiej cegły rozbiórkowej, z której zbudowane były sklepienia kolebkowe piwnic. Kamienie i cegły łączone były na zaprawę gliniano-piaskową. W północnej części wykopu wystąpiły pozostałości budynku nowożytnego, a właściwie współczesnego, zbudowanego z cegły nowożytniej łączonej na zaprawę cementową. Na uwagę zasługuje fakt, iż w obrębie wykopu 7, pomimo dużych jego rozmiarów (ca 20 × 40 m), praktycznie nie stwierdzono obecności warstw średniowiecznych, które prawdopodobnie uległy zniszczeniu podczas późniejszych prac budowlanych i niwelacyjnych. Jedynym elementem starszym niż nowożytność zarejestrowanym w obrębie wykopu 7 jest wspomniana już studnia. Jedynie w narożniku północno-zachodnim stwierdzono na niewielkim obszarze obecność

Fot. 8. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Garnek wypalany w atmosferze redukcyjnej (tzw. siwak) wydobyty ze studni. Bez uszkodzeń. Fot. A. Mackiewicz.

Fot. 9. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Garnek wypalany w atmosferze redukcyjnej (tzw. siwak) wydobyty ze studni. Bez uszkodzeń. Na powierzchni widoczne są ślady zaprawy. Fot. A. Mackiewicz.

Fot. 10. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Garnek wypalany w atmosferze utleniającej (barwa czerwona) wydobyty ze studni. Wyklejony. Fot. A. Mackiewicz.

Fot. 11. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Kubek o polewanych powierzchniach zewnętrznych i wewnętrznych wydobyty ze studni. Wyklejony. Fot. A. Mackiewicz.

Fot. 12. Olsztyn st. XXIV, wykop 7. Kafel miskowy wydobyty ze studni. Fot. A. Mackiewicz.

warstw późnośredniowiecznych zalegających pod posadzką piwnicy budynku nowożytnego. Wspomnieć trzeba jeszcze, iż działki we wschodniej pierzei ulicy Kołłątaja należą do prywatnych inwestorów, a badania przeprowadzono na skutek decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie mgr. J. Wysockiego.

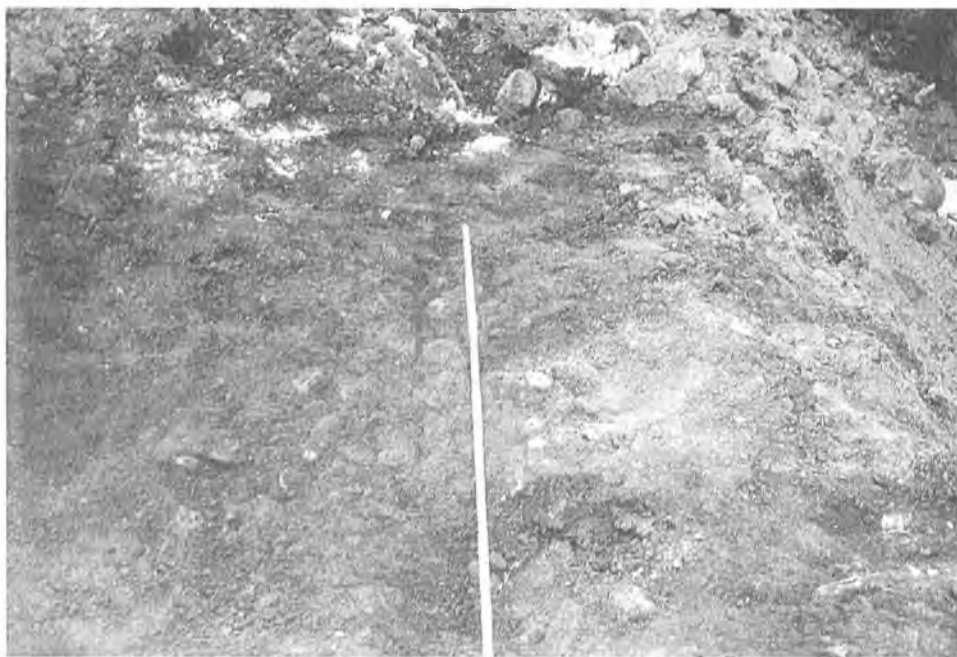
Następne badania przeprowadzone zostały w dniach od 22 do 29 kwietnia tego samego 1993 roku na terenie działki budowlanej, położonej w zachodniej pierzei ul. Kołłątaja⁶¹. Wykop ten oznaczono jako nr 8 w obrębie st. XXIV. Na uwagę zasługuje fakt, iż nawarstwienia kulturowe w obrębie tej działki zostały zniszczone już wcześniej, na skutek prowadzenia tu prac ziemnych przy pomocy sprzętu mechanicznego bez nadzoru archeologa. Między innymi zniszczono wtedy znaczny odcinek zachodniego ciągu murów miejskich. Pomimo znacznych zniszczeń w obrębie omawianej działki udało się uchwycić partię fundamentową murów miejskich oraz moment zmiany ich przebiegu w kierunku południowo-wschodnim. W obrębie omawianej działki mury załamują się w kierunku południowo-wschodnim pod kątem 170 stopni, a więc zgodnie z planem, jaki został przedstawiony w pracy C. Wünscha z 1933 roku⁶² obrazującym przebieg murów z około 1800 roku, gdzie mury te załamują się pod kątem 173 stopni. Drobne niedokładności mogą być efektem nałożenia się niewielkich pomyłek pomiarów w czasie prac terenowych. Mur w tym miejscu miał około 2 metrów grubości (u podstawy), co może być wynikiem tego, iż zarejestrowano partię fundamentową. Ponadto po zewnętrznej (zachodniej) stronie muru stwierdzono obecność bruku kamiennego, który należy łączyć z budową mostu lub umocnieniami brzegowymi. Trudno jest jednak stwierdzić jednoznacznie, czy mamy tu do czynienia z przyczółkiem mostowym, czy też wybrukowanym nabrzeżem obniżającym się w kierunku zachodnim (w stronę Łyny). Ze względu na brak materiału zabytkowego nie można również wykluczyć, iż jest to fragment bruku, który był założony w najstarszych częściach miasta w latach 1836, 1838, 1845–1857⁶³. Ponadto w obrębie omawianego wykopu udało się uzyskać profil wschodni i południowo-wschodni. Profil północny stanowi ściana sąsiedniego budynku, natomiast profil zachodni był niemożliwy do uchwycenia ze względu na teren gwałtownie opadający w kierunku zachodnim i poza pojedynczymi kamieniami będącymi relikdami murów miejskich praktycznie w tym miejscu nie wystąpił. Relikty partii fundamentowej murów miejskich odkryto na poziomie ca 104,70 do 105,00 m n.p.m. W obrębie omawianego wykopu nie stwierdzono obecności ciekawszych zabytków ruchomych. Podobnie, jak w przypadku wschodniej pierzei, tak i tutaj badania przeprowadzono na skutek decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie.

Wykop nr 9 w obrębie st. XXIV założony został w zachodniej pierzei ulicy Kołłątaja na terenie działki budowlanej w miejscu, gdzie pierwotnie znajdował się budynek nr 16 (dom ten znany był wcześniej jako „synagoga”). Prace w postaci nadzoru archeologicznego prowadzono tu od 24 kwietnia do 6 maja 1993 roku. Wykop powstał w wyniku rozebrania części budynku i wykonania prac ziemnych

⁶¹ Tamże.

⁶² C. W ü n s c h, Die Bau- und Kunstdenkmäler der Stadt Allenstein, Königsberg i. Pr. 1933, s. 14, ryc. 11.

⁶³ H. D o m a Ń s k a, jw., s. 37.

Fot. 13. Olsztyn st. XXIV, wykop 10. Fragment brukowanej ulicy. Widok od strony południowo-zachodniej. Fot. A. Mackiewicz.

do celów budowlanych pod zamierzoną inwestycję budowlaną. W części północno-wschodniej stwierdzono obecność pozostałości po piwnicy budynku pochodzącego z końca XVIII wieku. Piwnica ta miała sklepienie kolebkowe z rozbiórkowej cegły gotyckiej łączonej na zaprawę wapienną. Ponadto na zachód od piwnicy wystąpiły nawarstwienia kulturowe pochodzące z drugiej połowy XVII i z XVIII wieku, o czym świadczy duży fragment wyklejonego naczynia ceramicznego wypalonego w atmosferze redukcyjnej dający możliwość wykonania całkowitej rekonstrukcji. Z ciekawszych zabytków na uwagę zasługuje znaleziony w obrębie tego wykopu rzadki kafel typu miskowego w postaci prostokątnej „pokrywki”, który można datować na XVII wiek. W obrębie omawianego wykopu nie stwierdzono nawarstwień późnośredniowiecznych. Trzeba podkreślić, iż zachodnia część budynku była niepodpiwniczona. W części tej dały się jednak zaobserwować fragmenty fundamentów kamiennych łączonych na glinę przemieszaną z gruzem. Być może stanowią one pozostałość po fundamentach ścianek podziałów wewnętrznych budynku. Nie można jednak wykluczyć możliwości, że mamy tu do czynienia z fragmentami fundamentów po wcześniejszej zabudowie pochodzącej prawdopodobnie z XVII wieku bądź wcześniej. Całec w obrębie tego wykopu stanowiła żółta glina i żółty piasek. Podkreślić trzeba, iż fundament omawianego budynku zalega mniej więcej na tym samym poziomie co fundamenty budynków odsłonięte we wschodniej pierzei ul. Kołłątaja w obrębie wykopu siódemego.

Kolejne badania prowadzono w listopadzie 1993 roku, a konkretnie od 5 do 27, we wschodniej pierzei ul. Okopowej. Badania te prowadzono na terenie działek

Fot. 14. Olsztyn st. XXIV, wykop 10. Fragment brukowanej ulicy — zbliżenie. Widok z góry. Fot. A. Mackiewicz.

budowlanych o numerach geodezyjnych 79/2 i 79/3. Wykop, który wytyczono przy okazji tych badań oznaczono numerem 10 w obrębie stanowiska XXIV⁶⁴. W wyniku przeprowadzonych badań odsłonięto relikty fundamentów i piwnic budynków nr 18 i 19 przy ul. Okopowej według starej numeracji. Najciekawszym jednak efektem tych badań było odkrycie i zadokumentowanie fragmentu brukowanej ulicy (Fot. 13, 14) będącej pierwotną ulicą Podwale, jednakże przesuniętą o ca 5 metrów na zachód w stosunku do obecnej ulicy. Jest to oczywiście związane z wielkością parceli średniowiecznej (przy ulicy Kołłątaja, będącej jedną z głównych ulic wychodzących z rynku), którą jednak należy traktować na równi z działkami na tyłach bloku przyrynkowego, mających około 5 prętów głębokości i od 1 do 2 prętów szerokości. Uchwycenie zachodniego skraju spalonego budynku usytuowanego kalenicowo do ulicy Kołłątaja oraz fragmentu wspomnianej już uliczki zdają się potwierdzać rozważania teoretyczne, że pierwotna głębokość parceli wynosiła ca 23 metry, co jest praktycznie równe 5 prętom (22,950 m). Również szerokość odkrytej chaty mieści się w szerokości parcel na tyłach bloku przyrynkowego wynoszącą, jak już wspomniano, od 1 do 2 prętów, tj. od 4,950 do 9,180 metra⁶⁵. Konkretnie ma ona ca 8 metrów. Ponadto w obrębie tego wykopu, w jego

⁶⁴ Wykop ten został dodatkowo oznaczony literami a i b, jako, że tylko te dwie części działek przewidzianych do zabudowy były badane w 1993 roku. Ostatni segment badano na początku września 1996 roku, a dokumentacja do czasu złożenia artykułu nie została jeszcze opracowana.

⁶⁵ H. i A. Mackiewicz, Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie działek budowlanych w pierzei wschodniej ulicy Okopowej w Olsztynie (st. XXIV, wykop 10) w dniach od 5 do 27 listopada 1993 roku, Stawiguda 1994, s. 38.

Fot. 15. Olsztyn st. XXIV, wykop 10. Fragment profilu południowo-wschodniego. Widoczne jest dawne przejście między budynkami — tzw. „miedziuch”. Fot. A. Mackiewicz.

części południowej uchwyciono relikty zabudowy gospodarczej o prymitywnej konstrukcji. Być może była to szopa o konstrukcji plecionkowej lub szalunkowej. Z ciekawszych rzeczy, które udało się uchwycić w obrębie omawianego wykopu wspomnieć trzeba o tzw. „miedzuchu”, który spełniał rolę skrótu i biegł w poprzek zabudowy parceli lub półparceli. Było to więc niewielkiej szerokości (w przypadku omawianego wykopu nie przekraczało 1,50 m szerokości) przejście (Fot. 15) między zabudową ułatwiające komunikację z głównymi ciągami miejskimi. Dokładną analizą wyników tych badań nie będziemy się tutaj zajmować, gdyż zostały one omówione w sprawozdaniu⁶⁶ z badań, zdeponowanym w archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Olsztynie. Kończąc omawianie wykopu 10 w obrębie st. XXIV należy jeszcze wspomnieć o tym, iż ostatnia część działki budowlanej w tym segmencie została przebadana we wrześniu 1996 roku nie wnosząc zbyt wielu informacji do historii tej części miasta. Większość nawarstwień kulturowych została bowiem w tym miejscu zniszczona na skutek istnienia tu od połowy lat 60. tymczasowych garaży, w obrębie których ich użytkownicy wykonali kanały samochodowe. Prace ziemne prowadzone w obrębie poszczególnych garaży bez żadnego nadzoru i zapewne zgody odpowiednich władz, doprowadziły do zniszczenia wcześniejszych nawarstwień kulturowych. Jedynie we wschodniej części wykopu zachował się fragment ściany fundamentowej budynku XIX-wiecznego, natomiast nawarstwienia kulturowe, które można określić jako średniowieczne zostały jedynie zarejestrowane praktycznie tylko w profilu wschodnim,

⁶⁶ Tamże.

od którego wspomniana ściana była oddalona zaledwie o kilkadziesiąt cm (ca 0,4 m). Istniejący tu wcześniej budynek w swojej części wschodniej nie posiadał podpiwniczenia. Piwnica, podobnie jak to miało miejsce w obrębie wykopu 10a usytuowana była w zachodniej części budynku, gdzie natrafiono na jej pozostałości. Piwnica ta była przesklepiona sklepieniem kolebkowym. W jej obrębie nie stwierdzono obecności trwałej posadzki, w przeciwieństwie do budynków, które zadokumentowano w obrębie wykopów 10a i 10b. Mogła tu istnieć co najwyżej drewniana podłoga, która uległa całkowitej destrukcji. Dokładne wyniki badań w obrębie wykopu 10c zostaną omówione w sprawozdaniu, które zostanie zdeponowane w archiwum PSOZ w Olsztynie.

Poza omówionymi powyżej systematycznymi badaniami archeologicznymi na terenie Starego Miasta w Olsztynie prowadzone również nadzory archeologiczne, które wniosły sporo interesujących informacji o przeszłości miasta. Jeden z nich objął swym zasięgiem wykopy pod komorę p.poż. oraz kanał odwodnieniowy dla tej komory przy Placu Jedności Słowiańskiej. Nadzór przeprowadzono w okresie od 25 marca do 31 maja 1994 roku⁶⁷. Inwestorem tych prac było Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji z Olsztyna. Dokumentowane wykopy oznaczono numerem 11 od a do f w obrębie stanowiska XXIV. Prace te prowadzone były w dwóch etapach. W etapie pierwszym wykonano dokumentację rysunkową i fotograficzną wykopu 11 oraz nadzorowano prace ziemne nad wykopami 11a, 11b, 11c i 11d. Drugi etap – to nadzór nad pracami ziemnymi przy wykopach 11e, 11f i 11g. Etapowość prac wynikała na skutek konieczności przeprojektowania kanalizacji odwadniającej. W wykopie 11 stwierdzono obecność fundamentów ceglano-kamiennych nieistniejącego budynku. Wystąpiły one w profilach wschodnim i północnym. Zachował się także fragment posadzki cementowej wylanej na pierwotnej posadzce z cegieł nowożytnych. Mury piwnicy zachowały się do wysokości ca 1 m. Szerokość wewnętrzna zachowanej piwnicy wynosiła 2,80 metra. Istniejący nad nią budynek usytuowany był kalenicowo do Placu Jedności Słowiańskiej. Omawiane relikty są prawdopodobnie pozostałością niewielkiego budynku, który widnieje na planie z 1884 roku. Również na planie z 1938 roku widoczny jest w tym miejscu niewielki obszar wydzielony. Mamy tu więc do czynienia z relikdami budowli o niewielkich gabarytach. Najciekawszym jednak odkryciem wydaje się być odsłonięcie reliktdów muru z cegły gotyckiej łączonej na zaprawę wapienną. Mur ten uchwycono w podkopie pod Placem Jedności Słowiańskiej na szerokości ca 1,1 m. Strop muru zachował się na poziomie ca 111,30 m n.p.m. Pomimo bardzo niewielkiego fragmentu odsłoniętych reliktdów, jest wielce prawdopodobne, iż mamy tu do czynienia z tzw. murem przeciwskarpy, znajdującym się po zewnętrznej stronie fosy. Mur ten został wzniesiony w XV wieku, jako dodatkowe obwarowanie miejskie. Podkreślić należy fakt, że już w XVIII wieku zaczął on popadać w ruinę i zaprzestano prowadzenia jego napraw. Dzięki odsłoniętym fragmentom udało się ustalić, iż odległość między murem niskim a murem

⁶⁷ H. i A. Mackiewicz, Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych podczas budowy komory wodociągowej dla celów przeciwpożarowych i kanalizacji odwadniającej wzdłuż ulicy Jedności Słowiańskiej w Olsztynie (st. XXIV, wykopy 11a do 11f) w dniach od 25 marca do 31 maja 1994 roku, Stawiguda 1994, s. 33-34. Dokumentacja znajduje się w archiwum PSOZ w Olsztynie.

przeciwskarpą wynosiła ca 25 metrów⁶⁸. Tym samym szerokość fosy w tym miejscu nie mogła być większa niż owe 25 metrów. Trzeba jednak podkreślić, że ściśle określenie odległości pomiędzy wszystkimi rodzajami obwarowań będzie możliwe dopiero po przeprowadzeniu szczegółowych badań archeologicznych umożliwiających odślonięcie i dokładne zadokumentowanie zarówno reliktyw muru wysokiego oraz niskiego i przeciwskarpowego. W przeciwnym wypadku wszelkie rozważania na ten temat pozostaną jedynie w sferze hipotez.

W pozostałych wykopach nie stwierdzono obecności zbyt interesujących nawarstwień kulturowych, głównie ze względu na to, iż nie doprowadzono ich do warstwy calcowej. Tak więc zarejestrowano głównie warstwy zasypiskowe i niwelacyjne pochodzące z czasów zasypiania fosy, tj. z około połowy XIX wieku i z okresu współczesnego. Nicco starsze wydają się być jedynie elementy konstrukcji drewnianych zarejestrowane w wykopach 11f (w profilu północnym) i 11g (profil południowo-wschodni). Na ich wcześniejsze pochodzenie może wskazywać brak wyraźnych wkopów w bezpośrednim sąsiedztwie odśloniętych konstrukcji. Ze względu na charakter prowadzonych prac oraz niewielką szerokość wykopu trudno jest je jednoznacznie zinterpretować. Ponieważ jednak w miejscu tym występowały bagna i stawy, może to wskazywać na fakt, że mamy tu do czynienia z reliktywami po umocnieniach brzegowych lub zabezpieczeniach przed osuwaniem się ziemi z wysokich skarp⁶⁹. Nie można również wykluczyć możliwości istnienia w tym miejscu jakichś prymitywnych szop i bud bezpośrednio nad stawami.

W czerwcu i lipcu 1994 roku (od 21 czerwca do 13 lipca 1994 roku) przeprowadzono nadzór archeologiczny w trakcie budowy sieci cieplnej preizolowanej wysokich parametrów dla przedszkola nr 4 przy ulicy Okopowej 16 (st. XXIV, wykop 12a do 12i)⁷⁰.

Nadzór objął swym zasięgiem rejon ulic Zamkowej (jej południowy skraj) Okopowej do nr 23, w którym to miejscu wykopy skręcały w kierunku zachodnim i bieły wzdłuż obecnie bezimiennej ulicy (dawniej Wasserstrasse i Fischer Gasse), następnie przed dawnym budynkiem Sanepidu (obecnie budynek Polsko-Niemieckiego Centrum Młodzieży przy ul. Okopowej 25) skręcały w kierunku południowym, gdzie dochodząc do bezimiennej uliczki będącej przedłużeniem ulicy Stare Miasto (przed 1945 rokiem Schifer Berg) skręcały ku zachodowi i na wysokości przedszkola (budynek przy ul. Okopowej 16) ponownie w kierunku południowym, aż do budynku. Dokładny przebieg wykopów pokazany jest na planie zbiorczym (Ryc. 1). W trakcie tych nadzorów zadokumentowano profile dziewięciu wykopów o łącznej długości ca 200 m i fragment rzutu poziomego w wykopie 12f o powierzchni 4 m². Najciekawsze spośród nadzorowanych okazały się wykopy 12a i 12b, w obrębie których udało się zarejestrować relikty fundamentu budynku murowanego pod obecną ulicą Zamkową i Okopową oraz fragmenty

⁶⁸ Tamże, s. 37.

⁶⁹ Tamże, s. 43-44.

⁷⁰ H. i A. Mackiewicz, Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych podczas budowy sanitarnej sieci cieplnej preizolowanej wysokich parametrów dla przedszkola nr 4 w Olsztynie przy ulicy Okopowej 16 (st. XXIV, wykop 12a do 12i) w dniach od 21 czerwca do 13 lipca 1994 roku, Stawiguda 1994.

pierwotnych obwarowań miejskich (pod ulicą Okopową), a także wykop 12f, gdzie zadokumentowano pod powierzchnią bezimiennej ulicy fragment średniowiecznego fundamentu obwodowych murów miejskich. W miejscu tym uchwycono granicę (poziom) między fundamentem kamiennym i ceglany. W wykopie 12a zarejestrowano fragmenty nowożytnego budynku, a ściślej mówiąc fragmenty ścian fundamentowych oraz piwnicy wraz z posadzką. Były to relikty północnej ściany bocznej budynku nr 33 (według dawnej numeracji przyrynkowej), który istniał do 1945 roku. Budynek ten został zniszczony w czasie działań wojennych. Był on szerszy od obecnie istniejącego o ca 4 metry (niedokładności mogą wynikać z różnic przeskalowywanych planów). Obecnie stojąca w tym miejscu kamienica została wybudowana na nowo w latach 1958-1959⁷¹ i nie odpowiada, ani wyglądem, ani gabarytami do tej, która funkcjonowała tu wcześniej, a która ujęta jest zarówno na planach z końca XIX wieku, jak również z przełomu wieków oraz z 1913 i z 1938 roku. Tak więc należy stwierdzić, że podczas odbudowy poszczególnych kamienic w obrębie Starego Miasta nie korzystano bądź nie chciano korzystać z istniejących materiałów ikonograficznych. Po dokonaniu dokładnych obliczeń i analizie wcześniejszych planów można z całą pewnością stwierdzić, że pierwotnie, tj. przed 1945 rokiem ulica Zamkowa była węższa od obecnej o 2,5 metra i miała zaledwie 5 metrów szerokości. Obecnie ma ona 7,5 m. Również chodnik przy jej południowym skraju był węższy od obecnego o ca 1 metr i miał zaledwie 2,4 m. Przy zachodnim skraju wykopu 12 a między 21,20 a 22,20 m zarejestrowano fundament kamienny łączony na zaprawę wapienną z wypełniskiem w postaci żółtego piasku i gruzu. Jego zachodniego skraju nie udało się uchwycić, gdyż został on zniszczony podczas prowadzenia prac ziemnych w obrębie wykopu 12b, które to prace prowadzone były bez nadzoru archeologa. Omawiany tu fundament był silnie zniszczony. Jego kontynuację dało się zaobserwować w spagu profilu wschodniego wykopu 12b, aż do 9. metra, gdzie schodził poniżej dna wykopu. Także tutaj był on bardzo słabo zachowany. Uchwycono zaledwie pojedynczą warstwę kamieni łączonych na zaprawę wapienną. Omawiany mur biegł w kierunku północ-południe i jest prawdopodobnie pozostałością dodatkowych umocnień przy wschodnim skraju fosy między miastem a zamkiem. Podkreślić należy, iż w dotychczasowej literaturze przedmiotu nigdy nie wspomniano o takich umocnieniach. Na planie publikowanym przez Wünscha⁷² obrazującym stan umocnień miejskich z roku około 1800 widoczny jest jedynie mur obwodowy łączący się z umocnieniami zamku. Tak więc należy przypuszczać, że pierwotnie przebieg murów obronnych w tym miejscu był nieco inny, niż to do tej pory zakładano. Wobec powyższego zupełnie innego sensu nabiera fakt istnienia fosy pomiędzy miastem i zamkiem. W przypadku bowiem wspólnych założeń obronnych dla zamku i miasta funkcjonujących od początku, istnienie fosy w tym miejscu nie miało by większego sensu ani znaczenia. Wydaje się, iż pierwotnie oba organizmy osadnicze funkcjonowały osobno i nie musiały mieć wspólnych fortyfikacji obronnych. Istnienie w tym miejscu muru obronnego zdaje się potwierdzać fakt odsłonięcia reliktyw fundamentu kamienno-ceglanego w wykopie założonym

⁷¹ H. Domańska, *iw.*, s. 46.

⁷² C. Wunsch, *iw.*, s. 14, ryc. 11.

ca 65 m na północ od omawianego (prace te prowadzono w lipcu 1994 roku). Był to wykop pod ciepłociąg prowadzony do zamku. W miejscu tym stwierdzono obecność fundamentu zbudowanego z kamieni i cegieł gotyckich łączonych na zaprawę wapienną. Miał on ca 2 m szerokości⁷³. Tak więc można przypuszczać, iż fragment muru uchwyconego w wykopach 12a i b miał również 2 m szerokości, gdyż z pewnością oba fragmenty fundamentów należy łączyć ze sobą. Z dużym prawdopodobieństwem można więc stwierdzić, iż pierwotnie mury miejskie w omawianym rejonie biegły wzdłuż obecnej ulicy Okopowej, aż do jej południowego skraju. W kierunku północnym natomiast równoległe do nieistniejącej już ulicy Garncarskiej (Töpfer Gasse). Jeżeli chodzi o pozostałe wykopy, które nadzorowano w trakcie omawianych prac, to nie przedstawiały one zbyt wielkiej wartości poznawczej dla dziejów miasta. Stwierdzono bowiem w ich obrębie głównie nawarstwienia zasypiskowe i niwelacyjne pochodzące z drugiej połowy XIX i początku XX wieku. Godnym uwagi jest jedynie odcinek wykopu 12f między 11,10 a 12,72 m. Zarejestrowano tu bowiem relikty muru obronnego, którego kontynuacja w kierunku północnym i południowym widoczna jest na powierzchni. Odsłonięty fundament miał 1,62 m szerokości i zbudowany był z kamieni łączonych na zaprawę wapienną. Wypełnisko stanowił gruz ceglany z zaprawą wapienną. Udało się tu uchwycić pierwszy poziom cegieł, który wystąpił na wysokości bezwzględnej 107,20 m n.p.m. Górna część muru w tym miejscu została zniszczona we wrześniu 1964 roku, kiedy to rozebrano budynek nr 28⁷⁴ od strony ulicy Okopowej. Tylne ściana tego domu oparta była właśnie o zachowany w tym miejscu mur obronny. Wydaje się więc, iż obecna uliczka bez nazwy (przedłużenie ulicy Stare Miasto), wzdłuż której wytyczony był wykop, została właśnie w tym czasie utworzona, natomiast pierwotnie biegła ona nieco dalej na północ (dawniej ulica Fischer Berg). Jej fragmenty uchwycono w profilu wschodnim wykopu 12e. Ulica ta dochodziła do murów, co widoczne jest na planie publikowanym przez Wünscha.

W miesiącach lipcu i sierpniu 1994 roku pracownicy działu archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie przeprowadzili nadzór archeologiczny nad wykopami pod sieć ciepłowniczą preizolowaną wysokich parametrów dla zamku. Nadzory te objęły swym zasięgiem północno-zachodni rejon Starego Miasta (rejon dawnej fosy i jej skraj wschodni⁷⁵). W wykopie przy wschodnim skraju fosy stwierdzono obecność reliktyw fundamentu kamiennie-ceglanego łączonego na zaprawę wapienną. Fundament ten miał ca 2 metry szerokości. W tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować pracownikom Działu Archeologii Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie za udostępnienie mi dokumentacji polowej wspomnianego tu odcinka wykopu.

Jedne z ostatnich prac (oczywiście w momencie pisania niniejszego artykułu) archeologicznych na terenie Starego Miasta w Olsztynie prowadzono od grudnia

⁷³ Dokumentacja polowa z nadzorów archeologicznych prowadzonych podczas prac ziemnych. Archiwum Działu Archeologii Muzeum Mazurskiego w Olsztynie.

⁷⁴ S. Mojszych-Rudowska, jw., s. 55n.

⁷⁵ Omawiane tu wykopy ze względu na swe połączenie z zamkiem oraz usytuowanie (w obrębie fosy zamkowej) nie zostały oznaczone jako wykopy w obrębie st. XXIII (zamek). Dlatego też nie są obiektem szczegółowszego omówienia w tym miejscu, gdyż zajmujemy się tu jedynie stanowiskiem XXIV (Stare Miasto).

1994 do lipca 1995 roku⁷⁶. Objęły one swym zakresem nadzory przy palowaniu budynku byłego Sanepidu, a obecnie Polsko-Niemieckiego Centrum Młodzieży przy ul. Okopowej 25 oraz wykopami zarówno w jego wnętrzu, jak i na zewnątrz. W wyniku prowadzonych prac zadokumentowano w formie rysunkowej 14 wykopów o łącznej długości profili ponad 200 metrów bieżących. Wszystkie zadokumentowane wykopy (oprócz wykopu 13i oraz 13j i wykopów wewnątrz budynku) miały ze sobą bezpośrednie połączenie. Dlatego też oznaczono je, jako wykop 13 w obrębie st. XXIV, gdzie poszczególne odnogi oznaczono kolejnymi literami alfabetu. Analiza nawarstwień stratygraficznych w obrębie nadzorowanych wykopów potwierdziła, że w najbliższej okolicy budynku, do głębokości ca 1,50 m zalegają głównie warstwy zasypiskowe i niwelacyjne, które powstały w ciągu ostatniego stulecia, a więc można je określić jako współczesne⁷⁷. Odnosi się to zwłaszcza do wykopów 13i oraz 13j. Tylko w nielicznych przypadkach udało się uchwycić warstwy, które można określić, jako nowożytny, to jest pochodzące z okresu od XVII do XVIII wieku i to bardziej ciężące ku schyłkowi tego ostatniego stulecia (wykopy 13c, 13d, 13f). Natomiast nawarstwienia starsze, czyli późnośredniowieczne i wczesnonowożytny zalegają w partiach głębszych, do których w zasadzie prace prowadzone wokół remontowanego budynku nie dochodziły. Tak głębokie zaleganie pierwotnych nawarstwień kulturowych związane jest z dużymi deniwelacjami terenu, w tym rejonie miasta, a także z faktem, iż w miejscu tym przebiegała w okresie średniowiecznym fosa oddzielająca miasto od zamku. Badania geologiczne prowadzone w tym rejonie⁷⁸, oraz prace przy kolektorze C w latach 1975-1977, a także nadzorowane tu prace przy wzmacnianiu fundamentów metodą iniekcijną, potwierdziły, iż warstwy późnośredniowieczne zalegają (głównie w zachodniej części interesującego nas obszaru) na głębokości dochodzącej do 5 metrów (w niektórych rejonach nawet głębiej) poniżej obecnego poziomu terenu. Ponadto przeprowadzone nadzory wykazały, iż przed wykonaniem bezimiennej obecnie ulicy (dawniej Wasserstrasse, a w pierwszej połowie XX wieku Fischer Gasse⁷⁹) prowadzono tu prace niwelacyjne, które spowodowały, iż

⁷⁶ H. i A. Mackiewicz, Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych przeprowadzonych przy pracach ziemnych pod budynkiem Stowarzyszenia Młodzieży Polsko-Niemieckiej przy ul. Okopowej 25 w Olsztynie oraz nad wykopami w otoczeniu budynku (st. XXIV, wykopy 13a do 13j). Nadzory prowadzono od dnia 15 grudnia 1994 roku do 10 lipca 1995 roku, Stawiguda 1995 d.

⁷⁷ Posługuję się tutaj pojęciami chronologicznymi które wymagają kilku słów wyjaśnienia. Mianowicie określenie nawarstwienia (bądź zabytki) nowożytny, jak dotąd w ogólnym ujęciu obejmowały okres od końca XV do końca XIX wieku. W ramach tego pojęcia można jednak wydzielić poszczególne podokresy chronologiczne. I tak określenie „wczesnonowożytny” obejmuje okres od końca XV do końca XVI wieku. W sporadycznych wypadkach określenie to może dotyczyć początku XVII wieku. Natomiast mianem „późnonowożytny” obejmuje okres od początku do końca XIX wieku. Mówiąc o nawarstwieńach lub też zabytkach „współczesnych”, mam na myśli okres od początku XX wieku do czasów obecnych. Uwzględniając powyższe podziały, okres obejmujący swym zasięgiem wieki od XVII do końca XVIII należy nazywać „nowożytnym”.

⁷⁸ J. Bronicki, M. Stachurski, J. Osinkowska, Ekspertyza w zakresie stanu technicznego budynku Wojewódzkiej Stacji Sanitarno-Epidemiologicznej w Olsztynie. Instytut Budownictwa Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa Warszawa – Zakład Budownictwa Rolniczego w Olsztynie. Olsztyn 1977, s. 4n.

⁷⁹ H. Bonk, Urkundenbuch zur Geschichte Allensteins, Bd. IV, Zweiter Teil. Allgemeine Urkunden von 1772-1913. Mit 2 Plänen und 5 Porträts, Allenstein 1914, s. 98, 100, 124, 294, 299, 555, 678-680, 707, 713, 744, 1320, 1431, 1488.

poziom terenu podniósł się średnio o ca 2 m, zwłaszcza w dolnej jej części, która została usytuowana na nasypie, co wyraźnie było widoczne w wykopach 13d i 13e. Podkreślić należy, iż ściana wschodnia budynku została posadowiona na murze obronnym, jednak z lekkim odchyleniem w kierunku północno-zachodnim. W miejscu tym szerokość murów obronnych przekraczała 1,60 m. W trakcie prowadzonych nadzorów praktycznie nie udało się pozyskać ciekawszych materiałów zabytkowych. Wyjątek stanowi tu pojedynczy egzemplarz małej monety srebrnej z 1771 roku, który został pozyskany z nawarstwień zasypiskowych w obrębie wykopu 13d na 25 metrze przy profilu południowym z warstwy żółtego piasku przemieszanego z zaprawą. Ma ona 1,5 cm średnicy i ca 0,2 mm grubości. Jest wykonana ze srebra o słabej próbie. Ponadto jest silnie spatynowana. Awers stanowi korona poniżej, której umieszczona jest stosunkowo duża litera R. U dołu widnieje małych rozmiarów litera E. Rewers to napis w układzie jak następuje:

SOLID
REGNI
PRUSS
1771

Moneta ta prawdopodobnie została tutaj przywleczona podczas budowy ulicy w latach 1866-1867⁸⁰, jako że w XVIII wieku teren ten znajdował się już poza murami miejskimi a przed fosą i dlatego należy ją traktować, jako pochodzącą ze złoża wtórnego.

Ostatnimi badaniami na terenie Starego Miasta w Olsztynie, były badania prowadzone we wschodniej części Targu Rybnego jesienią 1995 roku (od 1 września do 3 listopada⁸¹). Prace prowadziła firma Arhed z Warszawy. Wykonano tu cztery wykopy (od 14 do 17 w obrębie st. XXIV). Dwa z nich (14 i 16) w części wschodniej, a kolejne dwa (15 i 17) w części zachodniej Targu Rybnego. Przy czym wykopy w części zachodniej (15 i 17) ze względu na grube pokłady gruzu zostały wykonane przy pomocy sprzętu mechanicznego⁸², natomiast wykopy 14 i 16 wykonano metodami archeologicznymi.

Badania powyższe odsłoniły zachodnią pierzeję zabudowy przy obecnej ulicy Staromiejskiej (dawniej Oberstrasse, czyli ulicy Podgórznej) i to w przeważającej mierze w jej partiach stropowych, bowiem jak sami autorzy dokumentacji powykonawczej przyznają całe w tym rejonie, to jest na odcinku 55 m wykopu 14 osiągnięto zaledwie w trzech miejscach⁸³. Z tego też względu wyniki tych badań należy traktować jedynie jako sondażowe, co zostało podkreślone w tytule sprawozdania. Tym bardziej zdziwienie budzą stwierdzenia autorów tych badań, iż były to *pierwsze regularne wykopaliska archeologiczne na terenie olsztyńskiej starówki* oraz, że *niewiele danych o dawnym Olsztynie przyniosła jak na razie archeologia*⁸⁴, zwłaszcza w świetle tego o czym była mowa powyżej.

⁸⁰ H. Domańska, jw., s. 37.

⁸¹ [B.p.a.], Olsztyn Targ Rybny, stan 24 (Stare Miasto). Archeologiczne badania sondażowe 1995 r., ARHED, Jan Michalski, s. 1. Praca w maszynopisie.

⁸² Tamże, s. 12.

⁸³ Tamże, s. 1.

W wyniku badań sondażowych prowadzonych na terenie Targu Rybnego uchwycono wschodni skraj zabudowy w zachodniej pierzei obecnej ulicy Staromiejskiej, gdzie do 1945 roku znajdowało się 8 kamienic. Zakładając zastosowanie limitacji mierniczej pierwotnie znajdowało się tu nie więcej niż 6 parcel. Niektóre z nich w ciągu wieków użytkowania zostały z czasem podzielone na półparcele (w części środkowej i skrajnie północna) oraz w jednym przypadku działka została poszerzona osiągając w efekcie szerokość 1,5 pierwotnej parceli (kamienica od strony ulicy Lelewela — skrajnie południowa w badanym bloku zabudowy), przy czym przed zniszczeniem posiadała ona czytelny pierwotny układ widoczny w elewacji frontowej: 3 osie (parcela o szerokości 2 prętów) + 2 osie (półparcela przyłączona do parceli poprzedniej o szerokości 1 pręta). Podkreślić należy, iż powstała ona na skutek podziału parceli sąsiadującej i zmianie jej osi z trzech na cztery i dopiero później nastąpiło połączenie tej półparceli z sąsiadującą od ul. Lelewela⁸⁵. Dlatego bardzo ciekawe mogą być wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w tym miejscu przed rozpoczęciem inwestycji budowlanej, na co należy zwrócić szczególną uwagę.

Ogólną konkluzją badań przeprowadzonych jesienią 1995 roku we wschodniej części Targu Rybnego jest stwierdzenie ich autorów, iż zabudowa murowana w tym miejscu istniała już od XV wieku, przy czym sugerują oni, że miało to miejsce od początku tego stulecia⁸⁶, z czym trudno się zgodzić, zwłaszcza że nie zostało to z całą pewnością i przekonująco udowodnione. Można natomiast zgodzić się ze stwierdzeniem, iż zabudowa taka istniała tu od początku wieku XVI⁸⁷.

Na koniec należy jeszcze zwrócić uwagę na stwierdzenie autorów powyższych badań dotyczące całkowitego zniszczenia nawarstwień⁸⁸ w zachodniej części Targu Rybnego. Wykop o głębokości ca 3 metrów, który w tym miejscu został wykonany nie mógł wykazać regularnych nawarstwień kulturowych ponieważ jest to warstwa niwelacyjna powstała po 1945 roku, co wykazały nadzory przeprowadzone podczas prac ziemnych przy Domu Gazety Olsztyńskiej w 1988 roku⁸⁹ (pierwotnie w tej części Targu Rybnego teren opadał dość stromo w kierunku zachodnim). Nawarstwienia kulturowe zalegają natomiast poniżej warstwy niwelacyjnej.

⁸⁴ Tamże, s. 1 i 2.

⁸⁵ Uwagi mgra J. Strużyńskiego, za co w tym miejscu serdecznie dziękuję.

⁸⁶ [B.p.a.], Olsztyn Targ Rybny, jw., s. 15.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ Tamże, s. 17.

⁸⁹ M. Birezowska, jw.

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN AUF DEM GELÄNDE DER ALTSTADT IN ALLENSTEIN BIS ZUM JAHRE 1995

ZUSAMMENFASSUNG

Auf dem Gelände der Altstadt von Olsztyn wurden bis 1980 keine systematischen archäologischen Forschungen betrieben. Praktisch ist keine Zeichen- oder Fotodokumentation erhalten geblieben.

Man weiß auch nicht viel zum Thema Erdarbeiten vor 1945. In den Jahren 1936–1940 wurden wesentliche Teile der Stadtmauer im nördlichen Teil der Altstadt aufgedeckt. Die Forschungen wurden jedoch wegen des Kriegsausbruchs eingestellt.

Nach 1945 verliefen alle Erdarbeiten sehr oft auch ohne archäologische Beaufsichtigung. Trotzdem wurde in dieser Periode eine gewisse Anzahl von Denkmalsobjekten vor allem aus Neubausgrabungen gewonnen. Zu den interessantesten gehört ein Helm offenbar aus dem 14. Jahrhundert, ein Schatz an Münzen des Deutschen Ordens sowie zahlreiche Massendenkmalsobjekte. Überdies wurden Überreste der spätmittelalterlichen Kanalisation, hölzerne Konstruktionsteile, sowie Vortorrelikte entdeckt.

Die ersten zwei Ausgrabungen, die 1951 durch Zeichendokumente belegt sind, sind Neubausgrabungen gewesen. In ihrem Bereich ist man auf spätmittelalterliche Relikte einer Schuster-Gärbereiwerkstatt und auf mittelalterliche Ziegel-Stein-Mauern gestoßen. Diese letzteren waren offenbar Rückstände eines Wohnhauses.

Von den Archäologen wurden teilweise Erdarbeiten beaufsichtigt, die in den 70er Jahren durchgeführt wurden (im Bereich des Burggrabens zwischen Stadt und Burg sowie in der Okopowa-Straße).

Die ersten archäologischen Forschungen wurden auf dem Gelände der Altstadt in Olsztyn im Sommer 1980 (Mag. I. Sikorska-Ulfik und M. Wielgus) in Angriff genommen. Sie kamen dem Bau des Gewerbegebäudes zuvor. Hier wurden u.a. entdeckt: Kellerreste neuzeitlicher Häuser sowie Relikte einer abgebrannten mittelalterlichen Hütte.

1988 wurden die Erdarbeiten am Bau des Gebäudes „Gazeta Olsztyńska“ (Mag. M. Birezowska, A. Mackiewicz) beaufsichtigt. Teile eines neuzeitlichen Fundaments, eine mit Granitstein gepflasterte Gasse sowie Relikte einer hölzernen Palisade, die aus der Zeit nach der Erweiterung des Lokationsdokuments (1378) und vor der Errichtung der gemauerten Wehrmauern stammt, wurden entdeckt. In derselben Gegend gab es 1989 eine archäologische Beaufsichtigung bei der Bewehrung der Fläche (Mag. A. Mackiewicz) bei einem neu gebauten Haus. Man stieß hier auf Teile der städtischen Wehrmauer im nördlichen Teil des heutigen Fischmarktes.

1993 wurde archäologisch an der östlichen Häuserfront der Kollataja-Straße geforscht. Man stieß auf Fundamentreste einer neuzeitlichen Bebauung und auf Relikte eines hölzernen Brunnens aus dem 16. Jahrhundert. In dem selben Jahr wurde auch auf dem Baugrundstück der westlichen Häuserfront der Kollataja-Straße geforscht. Trotz imenser Zerstörungen in diesem Bereich ist es gelungen, die Fundamentgrundlage der Stadtwehrmauer am Ort ihres Richtungswechsels nach Südost festzustellen. Im Mai 1993 wurden Erdarbeiten in der Kollataja-Straße 16 (frühere Synagoge) beaufsichtigt. Man stieß hier auf Kellerüberreste eines Gebäudes aus dem 18. Jahrhundert. Am westlichen Rand dieser Straße wurden Kulturaufschichtungen aus dem 17. und 18. Jahrhundert entdeckt. Spätmittelalterliche Aufschichtungen wurden dagegen nicht festgestellt. Im November 1993 wurde an der östlichen Häuserfront der Okopowa-Straße und im Bereich von Bauplätzen geforscht. Aufgedeckt wurden dabei Relikte von Fundamenten und Kellern der Häuser Nr. 18 und 19 aus dem ausgehenden 19. Jahrhundert, sowie Überreste einer gepflasterten Straße, die aus dem Mittelalter stammte (ursprünglicher Verlauf der heutigen Podwale-Straße) und auch ein

kleines Teilstück eines engen Durchgangs zwischen der alten Behauung (Rain). Festgestellt wurde hier auch eine dicke Schicht des gesinterten Lehmestrichs, der als Relikt der mittelalterlichen Holzbebauung gelten kann.

Überdies wurden in der Altstadt von Olsztyn archäologische Beaufsichtigungen durchgeführt, die unter der Jedności Słowiańskiej-Platz ein Teilstück einer Böschungmauer — Überreste der Wehranlagen außerhalb des Mauergrabens — ans Tageslicht förderten. Im selben Jahr wurden Ausgrabungen für das Heizungsnetz in der Gegend der Zankowa- und der Okopowa-Straße beaufsichtigt. Unter der Okopowa-Straße wurden Teilstücke ursprünglicher Stadtwehranlagen, die die Burg von der Stadt absonderten und entlang des östlichen Ufers des Burgrabens verliefen (von der Stadtseite), festgestellt. Auf die Fortsetzung dieser Wehranlagen stieß man auch während der Heizungsnetzverlegung für die Burg (die Ausgrabungen wurden von Mitarbeitern des Museums von Ermland und Masuren beaufsichtigt) im selben Jahr 1994. In der bisherigen Literatur zum Thema Wehranlagen hat man diesen Ort nie erwähnt. Von Dezember 1994 bis Juli 1995 wurden beim Pfählen der Fundamente des Gebäudes der früheren Sanitären Behörde in der Okopowa Straße 25 sowie der Erschließung des Baulands um dieses Gebäude die Arbeiten beaufsichtigt. Die Analyse der Aufschichtungen dieses Ortes bestätigte die Existenz von Verschüttungs- und Nivelierungsschichten (bis zu einer Tiefe von 1,5–2 m), die im letzten Jahrhundert angewachsen sind. Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche liegen dagegen tiefer, sie erreichen sogar die Tiefe von 5 m (am Burgrabens) unterhalb des heutigen Flächenniveaus.

Die letzten archäologischen Ausgrabungen wurden in der Altstadt auf dem Ostteil des Fischmarktes durch die Firma Arhed aus Warschau im Herbst 1995 durchgeführt. Als Ergebnis der Voruntersuchungen wurde der Ostrand der Behauung an der westlichen Front der Altstadtstraße festgestellt. An dieser Stelle standen bis 1945 8 Gebäude; im Mittelalter gab es hier 6 Parzellen.